

сілевіч [і інш.]; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы. – Мінск: Беларус. навука, 2012. – 895 с.

3. Мушыньскі, М. І. Летапіс жыцця і творчасці Якуба Коласа / навук. рэд. А. М. Маркарэвіч. – Мінск: Беларус. навука, 2012. – 1127 с.

4. Наша Ніва. Першая беларуская газета з рысункамі. Факсімільнае выданне. Выпуск 1. 1906-1908 гг. / адк. за выпуск З. Ф. Санько. – Мінск: Навука і тэхніка, 1992.

УДК 37.013

С 17

І. М. Саматія (Беларусь, г. Мінск)

РОЛЯ ЯКУБА КОЛАСА Ў РАЗВІЦЦІ ПЕДАГАГІЧНАЙ НАВУКІ І ПРАКТЫКІ (НА МАТЭРЫЯЛЕ ДРУГОГА ВЫДАННЯ «МЕТОДЫКІ РОДНАЙ МОВЫ», 1930 Г.)

Анотацыя. У артыкуле разгледжаны аспект станаўлення і развіцця метадыкі навучання беларускай мове. Вызначаецца надзённасць ідэй развіцця маўлення школьнікаў, што закладзены ў другім выданні «Метадыкі роднай мовы» славутым пісьменнікам-педагогам Канстанцінам Міхайлавічам Міцкевічам (Якубам Коласам) і яго суаўтарам – таленавітым прафесійным метадыстам Васілём Паўлавічам Тэпіным.

Ключавыя словы: роля роднай мовы ў навучанні; «Другое чытанне для дзяцей беларусаў»; «Метадыка роднае мовы»; К. Міцкевіч, В. Тэпін; сувязь мовы з мысленнем; сувязь вуснай і пісьмовай мовы; метадыка чытання, развіцця мовы; віды практыкаванняў.

Канстанцін Міхайлавіч Міцкевіч як педагог, маючы вопыт практычнага навучання дзяцей беларусаў, добра разумеў ролю роднай мовы ў навучанні дзяцей. І таму невыпадкова, што першая друкаваная кніга будучага народнага пісьменніка-класіка – гэта чытанка на беларускай мове для дзяцей беларусаў [2]. У прадмове да яе Л. С. Сеўрук (знакаміты расійскі педагог пачатку ХХ стагоддзя, актыўны дзеяч беларускага адраджэння «нашаніўскай пары» – І. С.), звяртаючыся да маленькіх чытачоў, пісаў – «...беручы ў рукі ксёнжачку <...> ты сваёю душою пачуў, што значыць родная мова, напісаная на паперы, надрукаваная ў ксёнжцы. Цяпер ты добра ведаеш, як кепска робяць тыя, што не толькі не шануюць сваёй роднай мовы, але нават цураюцца яе» [2, с. 22].

Амаль што адразу пасля выхаду ў свет «Другога чытання для дзяцей беларусаў» рэцэнзіяй на яе адгукнуўся вядомы змагар за лепшае будучае беларусаў паэт Сяргей Палуян (часопіс «Украінська хата» № 4): «Якуб Колас – вядомы беларускі паэт, былы народны настаўнік. І тое і другое добра ўплывала на яго кніжку, бо і складзена яна адпаведна па-

трабаванням педагогікі і прываблівае сваёй паэтычнасцю. Акрамя таго, мае ў сабе і асноўныя прыкметы Коласа – яго народнасць і патрыятызм».

«Гэта кніга была значнай падзеяй свайго часу, яна па пастаноўцы і спосабах вырашэння педагогічных задач блізкая да “Дзіцячага свету” і “Роднага слова” К. Дз. Ушынскага», – такую ацэнку працы даюць сучасныя даследчыкі пытанняў гісторыі педагогікі.

Пасля рэвалюцыі Я. Колас працаваў настаўнікам, школьным інструктарам, выкладчыкам у беларускім педагогічным тэхнікуме, дацэнтам на педагогічным факультэце БДУ. Вопыт такой працы Канстанцін Міхайлавіч Міцкевіч увасобіў у першым дапаможніку па методыцы беларускай мовы.

«Методыка роднае мовы» Канстанціна Міцкевіча выйшла ў свет не пазней мая – жніўня 1926 года [5]. Першым водгукам на яе выданне была рэцэнзія Л. Цвяткова. Аўтар адзначаў, што на той час ужо існавалі «добрыя “Правапісы”, “Граматыкі” і “Чытанкі”, падрыхтаваныя не толькі лінгвістамі, але і вядомымі пісьменнікамі, грамадскімі дзеячамі». Рэцэнзент падкрэсліваў: «Навучанне роднай мове павінна стаяць у кожнай школе на належнай вышыні, бо матчына мова з’яўляецца той прыладаю, якой карыстаюцца ўсе іншыя галіны выкладання» [9]. Таму педагогічнае грамадства чакала *методыку выкладання роднай мовы*.

Другое выданне «Методыкі роднай мовы» (1930 г.) К. Міцкевіча падрыхтавана ў суаўтарстве з В. П. Тэпіным [3].

Што вядома нам на сённяшні дзень пра Васіля Паўлавіча Тэпіна? Як сведчыць «Формулярны спісок о службе учителя русского языка и истории Владимирского реального училища Василия Тепина» «...родился 31 марта 1884 г., вероисповедания православного, знаков отличия не имеет.

По окончании курса в Императорском Московском университете по историко-филологическому факультету удостоен диплома первой степени в 1907 году.

Высочайшим приказом по гражданскому ведомству от 18 марта 1913 года утверждён в чине Колежского Ассесора.

1914 г. – произведён в чин Надворного Советника со старшинством. Женат на вдове Евгении Петровне Коровицкой. Вступил в брак 22 октября 1917 г.» [6].

Дарэчы, Яўгенія Пятроўна – беларуска. Нарадзілася ў 1891 годзе ў горадзе Друя, Віленскай губерні, Дзісненскага ўезда. Адукацыю атрымала ў Ковенскай жаночай Марыінскай гімназіі і на Вышэйшых камерцыйных курсах па спецыяльнасці «Справаводства». Валодала белару-

скай, рускай, польскай, французскай, італьянскай мовамі. Працавала справаводам і бібліятэкарам у Белдзяржуніверсітэце.

Як сведчыць «Curriculum vitae асістэнта педфака і прападвацеля рабфака БГУ В. П. Тепіна» [6], ён з пачатку 1918 года знаходзіўся ў Мінску і выкладаў рускую літаратуру і выразнае чытанне ў Інстытуце народнай адукацыі, выконваў «кrome педагогической работы по своей специальности, нижеследующие виды организационно-административной работы: руководил курсами по переподготовке городского и уездного учительства, был заведующим Школьным отделом при Наркомпросе Белоруссии; с 1921 по 1924 год был заведующим рабочего факультета БГУ.» (Таго самага, на якім вучыўся герой апавесці «На прасторах жыцця» Якуба Коласа – Сцяпан Барута!). 14 студзеня 1925 года «зацверджаны ў пасадзе асістэнта па катэдрах метадыкі мовы і літаратуры» педагогічнага факультэта БДУ. Загадчыкам названай кафедры на той час быў вядомы навуковец, прафесар І. І. Замоцін.

Вучэбная работа асістэнта В. П. Тэпіна за 1924–1925 год складалася з наступных момантаў: «Организация и ведение практикума по методике языка и литературы со студентами этнолого-лингвистического отделения III–IV курсов. Налаживание и инструктирование практикума студентов по школам, проработка тем комплекса, лабораторных заданий, пробных уроков и наблюдение за их проведением, участие в еженедельных конференциях по обсуждению результатов практикума и возникающих в процессе работы вопросов. Ведение практических занятий по выразительному чтению со студентами IV курса. Работаю над вопросом применения Дальтон-плана по языку и литературе в условиях современной школы» [6].

Як бачым, асоба В. П. Тэпіна надзвычай цікавая, а яго метадычная спадчына мае шмат таго, да чаго сучасныя педагогі сёння вяртаюцца: новыя адукацыйныя тэхналогіі (у прыватнасці Дальтан-план як метады навучання, тэсціраванне як форма кантролю і многае інш.). Думаецца, што вывучэнне спадчыны гэтага чалавека патрабуе свайго даследчыка.

Аўтары, вызначаючы задачы выкладання роднай мовы ў школе, падкрэсліваюць яе цесную сувязь з мысленнем. Яны адзначаюць, што «і псіхолагі, і мовазнаўцы аднолькава прызнаюць, што развіццё мыслення цесна звязана з развіццём мовы і што развіццё кожнай навукі знаходзіцца ў сувязі з развіццём ўласнай яе мовы» [3, с.399].

Аналізуючы «Методыку роднай мовы», не перастаеш здзіўляцца надзённасці тых ідэй, якія закладзены славацым пісьменнікам-педагогам і таленавітым прафесійным метадыстам у яе змест.

Вельмі актуальным на сённяшні дзень нам здаецца тое, што аўтары вялікае значэнне надавалі «развіццю ў дзеях здольнасці вуснай мовы», лічачы яе «прыладай нашага мыслення» і адзначаючы, што «вусная мова па самай сутнасці сваёй цесна звязана з мовай пісьменнай, і развіццё вуснай мовы ёсць такім парадкам і развіццё пісьменнай мовы». На аснове гэтага імі робіцца вывад, што «развіццё вуснай і пісьменнай мовы злучаецца ў адно цэлае і ідзе побач». А як сведчыць сённяшня практыка навучання беларускай мове ва ўстановах адукацыі краіны, гэты аспект навучання застаецца па-за ўвагай. Выніковая форма кантролю за ведамі і ўменнямі вучняў у форме дыктанта, пераказу і тэставага кантролю вымагае ў большай ступені працаваць над удасканаленнем пісьмовай мовы школьнікаў. І вынік навучання атрымліваецца несудыццальным.

Вельмі сучасным падаецца нам і разуменне аўтарамі, што «ў аснове пазнання свету ляжыць чалавечая актыўнасць і праца», што «асобныя прадметы губляюцца ў агульнай масе з'яў». Таму факты і матэрыялы жывой сапраўднасці павінны вывучацца па пэўнай сістэме, у «адзінстве ўсіх тых дысцыплін, якія выкладаюцца». «Адгэтуль і самая мэта заняткаў па мове павінна быць яснай і зразумелай для вучня і цесна злучана з агульным бегам школьнага жыцця» [3, с.403].

Такі падыход да навучання роднай мове сугучны пошукам творчых настаўнікаў як ва ўсім свеце, так і на Беларусі [гл., напрыклад, 7; 8]. Цэласная (халістычная) адукацыя імкнецца пабудаваць навучанне ў адпаведнасці з законамі прыроды, дзе ўсё ўзаемазвязана і зменліва.

«І, урэшце, уся ўстаноўка работы з роднай мовай мысліцца не як вывучэнне асобнага прадмету, а як адзін са сродкаў падыходу да шырокага вывучэння рэчаіснасці» [3, с.403]. У адпаведнасці з такой пастаноўкай мэты навучання пабудаваны раздзелы «Методыка чытання», «Методыка развіцця мовы» і інш.

У «Методыцы чытання» падкрэсліваецца, што «трэба лічыцца, з аднаго боку, з тым, што па сканчэнні школы чытанне будзе адным з важнейшых сродкаў самасветы для вучня. З другога боку, трэба мець на ўвазе тое вялікае значэнне, якое мае кніга, і наогул друкаванае слова ў сэнсе развіцця і пашырэння нашых ведаў. <...> Чытанне з'яўляецца і важнаю крыніцаю для развіцця мовы ў дзяцей» [3, с.449]. Іменна таму ў дапаможніку шмат увагі надаецца такім праблемам (актуальным і сёння), як выбар матэрыялу для чытання, навучанне розным відам чытання – «актыўнае класнае чытанне», «аб'ясняльнае класнае», «выхавальнае» і інш. Сучаснай з'яўляецца і методыка навучання чытання, якая прапануе наступную схему: чытанне тэксту самім настаўнікам,

пастаноўка пытанняў па змесце прачытанага («выпытванне»), тлумачэнне незразумелых слоў і выказаў, «устаноўка ўнутранай сувязі паміж мыслямі», складанне плана, другое чытанне, пераказ прачытанага, гутарка пасля чытання. Аўтары падрабязна характарызуюць спосабы чытання ў залежнасці ад таго матэрыялу, які бярэцца «да чытання»: чытанне дзелавых артыкулаў, чытанне мастацкіх твораў; прапануюць прыёмы правядзення «заяццяў», якія адбываюцца разам з класным чытаннем: «вывучванне на памяць», «выразлівае чытанне», ілюстраванне прачытанага.

Як ужо было адзначана вышэй, К. Міцкевіч і В. Тэпін раяць з першых дзён школьнага навучання высвятляць ступень развіцця вуснай мовы дзяцей і яе недахопы ў асобных вучняў, «сачыць за ходам развіцця жывой мовы ў дзяцей, заахвочваючы іх новымі заданнямі». У якасці развіцця вуснай мовы прапануюцца такія прыёмы, як гутарка і расказ, гутарка па малюнках, вусны твор (твор на вызначаную тэму: расказ аб перажытым, аб найбольш цікавых здарэннях з дзіцячага жыцця і г. д.); працяг расказу або складанне свайго расказу на тэму, падобную да прачытанага; даклад, драматызацыя. Характарызуючы апошні прыём, аўтары адзначаюць «глыбокі выхаваўчы момант: каб зразумець людзей, трэба зразумець і перажыць стан душы другога чалавека, увайсці ў яго свет, а гэта ўваходжанне ў жыццё другога чалавека, спроба зразумець яго ёсць шлях стварэння з дзяцей – часта эгацэнтрычных і замкнёных у сабе – шырокіх грамадскіх і адкрыта прыймаючых свет натур» [3, с. 496].

У дачыненні да гульні метадысты сцвярджаюць: «Рухі рук, ног, міміка, павышэнне ці паніжэнне голасу няўхільна прыносяць за сабою пэўныя эмоцыі, эмоцыі ствараюць прывычны настрой і азначаюць будучыя ўчынкі» [3, с. 498]. Думаецца, гэта вельмі сучасна. І такога тыпу практыкаванне ў выхаваўчага характару не хапае ў традыцыйнай школьнай практыцы навучання мове.

Падкрэсліваючы сувязь паміж пісьмовай моваю і вуснай, аўтары такім чынам фармулююць асноўныя мэты заняткаў пісьмоваю мовай: «...уменне выражаць свае мыслі, багатыя зместам, талкова і літаратурна-правільна» [3, с. 503]. Таму пісьмовую мову прапаноўваюць ацэньваць «з боку зместу, г. зн. – лагічнага парадку і стройнасці ў размяшчэнні мыслей, і з боку стылістычнага, г. зн. пэўнай тэхнічнай дасканаласці слоўных форм мовы і ўзгодненасці ў дапасаванні іх» [3, с. 503].

Змест параграфа «Адпаведнасць характару практыкаванняў узросту і псіхалогіі вучня» [3, с. 503–504]. скіроўвае настаўнікаў на жанравы

падыход у арганізацыі ўдасканалення маўленчай дзейнасці школьнікаў. Гэты падыход рэалізоўваецца ў сучасным змесце навучання роднай мове ва ўстановах адукацыі краіны [1].

У раздзеле «Віды практыкаванняў для развіцця пісьмовай мовы» прапануюцца (з падрабязнай характарыстыкай) такія практыкаванні і заданні, як пісьмовы пераказ зместу прачытанага, выняткі з прачытанага, наследаванне літаратурных узораў, пісьмовыя адказы на пытанні, кароткае апавяданне і апісанне, праца ў сувязі з літаратурным чытаннем. Цікавымі падаюцца заўвагі метадыстаў пра асобныя віды практыкаванняў. Напрыклад: «Ролю ўзбуджальніка дзіцячай творчасці можа адыграць малюнак, верш, рад звязаных па асацыяцыі слоў або нават асобныя выразы» [3, с. 511]. У якасці задач прыводзяцца наступныя:

1. *Ноч... дарога... хлопчык... ваўкі... лес... ляснік...*

2. *«Маці ўвайшла ў пакой і жажліва пляснула рукамі», – раскажыце далей самі.*

3. *У ночы пачуўся асцярожны шлах у дзверы.*

4. *Злажыце маленькія расказы з гукаперайманнямі на тэмы: няўдалы стрэл; начныя страхі; на пажары; праца цесляра.*

У сучаснай практыцы гэта так званыя сітуацыйныя практыкаванні.

Заслугоўваюць увагі сучасных метадыстаў і парады аўтараў пра моманты апавядання, апісання і характарыстыкі ў творчасці дзяцей, пра навучанне такім відам школьнай літаратурнай работы, як дзённік і журнал.

Раздзел «Дзелавая мова» ўключае метадычныя парады па напісанні лістоў, дзелавой карэспандэнцыі, плакатаў, лозунгаў і інш. Парады суправаджаюцца ўзорамі розных жанраў афіцыйна-справавога стылю. Задачкі маюць указанне на адрасата (што патрабуе і сучасная праграма па мове [1]), тыпу:

1. *Злажыце службовую запіску, узяўшы тэму і змест для запіскі з школьнага жыцця, службовага або грамадскага.*

2. *Злажыце заяву на тэму ж самых тэм.*

3. *Напішыце заяву аб прыняцці вас на службу, у школу, у прафсаюз.*

4. *Злажыце ў пастаноўленай форме даверанасць на атрыманне тых ці іншых прадметаў і інш. [3, с. 523].*

Такім чынам, прааналізаваны намі раздзел «Развіццё мовы» ў «Методыцы роднае мовы» К. Міцкевіча і В. Тэпіна сведчыць пра сучаснасць падыходу аўтараў да ўдасканалення маўленчай дзейнасці. І пацвярджае думку, што вывучэнне метадычнай спадчыны – адна з асноўных крыніц развіцця методыкі як навукі.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Вучэбныя праграмы па вучэбным прадмеце «Беларуская мова» для V–VII класаў устаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання і выхавання [Электронны рэсурс]. – 2019. – Рэжым доступу: https://adu.by/images/2017/08/up_Bel_mova_5-7kl.pdf. – Дата доступу: 02.04.2019.
2. Колас, Я. Другое чытанне для дзяцей беларусаў : аповяданні, вершы, байкі, казкі / прадм. І. М. Саматыя; падрыхт. тэкстаў Т. Р. Строевай. – Мінск: Маст. літ., 2007. – 182 с.
3. Колас, Я. Збор твораў. У 20 т. Т. 15. П'есы. Метадычныя распрацоўкі / рэд. тома Т. С. Голуб; падрыхт. тэкстаў і камент. А. І. Шамякінай; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы. – Мінск: Беларус. навука, – 2011. – 791 с.
4. Міцкевіч, К., Тэпін, В. Мэтодыка роднай мовы. – Мінск: Беларускае дзяржаўнае выдавецтва, 1930. – 164 с.
5. Міцкевіч, К. Мэтодыка роднае мовы. – Мінск, 1926. – 139 с.
6. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь. Фонд Р–205. Опись № 3. Ед. хр. 8062. № 10.
7. Скіба, В. Як зрабіць інтэраваны ўрок цікавым: вучэб.-метадапам. – Мінск: МДАЛ, 2008. – 94 с.
8. Сяліцкая, А. Як быццам зляцелі з карціны Шагала або Адасобленыя дапасаваныя і недапасаваныя азначэнні – урок беларускай мовы з апорай на культуралагічны кампанент (8 клас) // Сёмы конкурс метадычных распрацовак педагогічных работнікаў Рэспублікі Беларусі. – 2012.
9. Цвяткоў, Л. Рэцэнзія // Асвета. – 1926. – №4. – С. 170–171.

УДК 373.2

Н. С. Старжынская, Д. М. Дубініна (Беларусь, г. Мінск)

ЯКУБ КОЛАС ПРА МАСТАЦКЮЮ ЛІТАРАТУРУ ДЛЯ ДЗЯЦЕЙ ДАШКОЛЬНАГА ЎЗРОСТУ

Анотацыя. У артыкуле раскрываюцца педагогічныя погляды Я. Коласа на ролю мастацкай літаратуры ў выхаванні дзіцяці і яго патрабаванні да дзіцячай кнігі і дзіцячага чытання.

Ключавыя словы: дзеці дашкольнага ўзросту, мастацкая літаратура, мова, дзіцячае чытанне, нацыянальная самасвядомасць.

Праблема літаратурнай адукацыі дзяцей дашкольнага ўзросту з цягам часу не перастае быць актуальнай. Гэта звязана з тым, што ў працэсе літаратурнай адукацыі адбываецца паступовае культураадпаведнае выхаванне дзіцяці, фарміраванне яго нацыянальнай самасвядомасці, авалодванне вобразнай мовай мастацкіх твораў. Асноўнай мэтай літаратурнай адукацыі выступае выхаванне кваліфікаванага чытача, які валодае культурным круглядам і ўласцівай яму чытацкай самастойнасцю.

Беларускі педагог і паэт Якуб Колас бачыў прызначэнне літаратуры ў вобразным пашырэнні і паглыбленні ведаў дзіцяці, развіцці ў яго высокамаральных пачуццяў, фантазіі, узбагачэнні лексікона, у выпрацоўцы добрага эстэтычнага густу.